

Nestor Emil Setälän kouluaikaiset kieli- ja kulttuuriharrastukset

1. Varhaiset vuodet

Nestor Emil Setälä syntyi Nestorin päivänä eli helmikuun 27. päivänä 1864 Kokemäellä, vanhaa ja melkoisen varakasta Mäki-Setälän sukutilaa viljelevän Otto Setälän ja hänen toisen vaimonsa Fiian neljäntenä yhteisenä lapsena. Sekä Otto että Fiia olivat hartaita uskovaisia, jotka pitivät talonsa ja elämänsä hyvässä järjestyksessä. Otto oli myös innokas lukija, joka hankki itselleen kirjoja ja sanomalehtiä ja lähetti joskus omiakin kirjoituksiaan lehtien julkaistaviksi. Suurten nälkävuosien aikana perhettä kohtasi tragedia, kun isä Otto kuoli lavantautiin. Nestor Emil oli tällöin vain kolmivuotias. Äiti yritti sinnitellä tilan ja perheen kanssa kykyjensä mukaan, mutta muutaman vuoden kulluttua hän katsoi parhaaksi luovuttaa lahjakkaaksi ja sanavalmiiksi tunnetun seitsenvuotiaan Emil-poikansa lapsettoman sisarensa Miinan ja tämän puolison, kirkkoherran apulaisen Lauri Palosen huomaan. (Setälän suvusta esim. Oja 1939; elämänurasta yleisesti esim. Larmola 1964; Peltola 1998.)

Paloset asuivat ensin Porissa mutta muuttivat kohta Lopelle, jonne oli vastikään perustettu kansakoulu. Tähän kouluun Emil-poikakin pääsi oppilaaksi ja kohosi pian luokkansa priimukseksi. Koska kouluun oli matkaa noin viisi kilometriä, hän sai asua viikot leskiruustinna Edla von Quantenin luona kirkolla ja tulla kotiin Palosille vain viikonlopuiksi ja lomapäiviksi. Ympäristö tarjosi opinhaluiselle pojalle monia virikkeitä. Lopen kirkonkylä oli varsinkin kesäaikaan vilkas paikka, sillä seudulle tuli lomanviettoon pääkaupungin herrasväkeä, mm. yliopiston historian professorin, tunnetun suomalaisuusmiehen Yrjö Koskisen sekä yliopiston saksan kielen lehtorin ja kansanvalistusmiehen B. F. Godenhjelmin perheet. Näistä tuttavuuksista Emil-pojalle oli monenlaista hyötyä silloin ja vasta. Palonen olisi halunnut pojasta pappia, mutta kun tämän lauluääni oli onnettoman huono, hän arveli, että olisi turha

lähettää poikaa enää ollenkaan jatkamaan opintojaan kansakoulun jälkeen. Koskinen oli kuitenkin kiinnittänyt huomionsa pojan lahjakkuuteen ja oli ehdottomasti sitä mieltä, että hänen kouluttamisensa kannatti. Samaa vakuutti kansakoulunopettaja Benjamin Ax, joka sekä opetustyössään että koulun ja kunnan kirjastojen hoitajana oli päässyt toteamaan pojan kyltymättömän lukuhalun: kaikki kelpasi, Raamatusta satuihin ja maailmankirjallisuuden klassikoihin. Niinpä Nestor Emil Setälä sai kolme luokkaa kansakoulua käytyään lukea neljännen luokan yli ja lähteä syksyllä 1874 pyrkimään Hämeenlinnan lyseoon. (Larmola 1964, 61–66; Peltola 1998, 7–9.)

2. Normaalilyseon tulo Hämeenlinnaan

Hämeenlinnan suomenkielinen normaalilyseo eli ”lycee” ei ollut mikä tahansa opinahjo. Sen juuret olivat Helsingin ruotsalaisen normaalikoulun yhteyteen vuonna 1867 perustetussa suomenkielisessä osastossa, joka vuonna 1872 oli siirretty Hämeenlinnaan (Tammio 1913; Iisa 1973, 13–15). Siirron taustalla oli monimutkainen koulu-, kieli- ja kansallisuuspoliittinen ongelmavyöhyke. Pääkaupunki Helsinki oli vielä näihin aikoihin hyvin ruotsinkielinen kaupunki, ja normaalikoulun suomenkielisen osaston tarpeellisuutta epäiltiin jo yksistään sen takia, ettei kaupungin sivistyneissä piireissä suomen kieltä juurikaan käytetty ja suomenkielisille luokille tulijoita oli vähän. Koko maassakaan ei yliopistoon johtavia suomenkielisiä kouluja ollut kuin muutama, näistä tärkeimmät Jyväskylässä, Joensuussa ja Tampereella. Osa maan kouluista oli kaksikielisiä. Vuonna 1871 tuli opetuksen suomalaistumisprosessissa selvä takaisku, kun uudessa koulujärjestyksessä kaikki koulut määrättiin yksikielisiksi. Kieltä ei erikseen säädetty, mutta kaksikielisissä kouluissa määräys tarkoitti käytännössä heikommasta kielestä eli suomesta luopumista. Koko suomenkielisen oppikouluopetuksen tulevaisuus näytti 1870-luvun alkupuolella perin synkältä. (Härkönen 1982, 78–92, 118–130; Rommi-Pohls 1989, 92–97.)

Samoihin aikoihin käytiin periaatteellista keskustelua myös siitä, missä määrin tavalliselle kansalle, olipa se sitten ruotsin- tai suomenkielistä, lainkaan kannatti tarjota korkeimpiin opintoihin tähtäävää klassista koulutusta. Senaatin kirkollisasiain päällikkö, kenraali ja vapaaherra Casimir von Kothern oli perustuttanut uudenlaisia siviililukioita, joiden oppilaista ei haluttu pappeja tai yliopistoväkeä vaan ammattitaitoisia virkamiehiä ja kohtuullisen yleisivistyksen saaneita porvareita. Niinpä uusissa kimnaaseissa ei katsottu tarpeelliseksi opettaa latinaa, kreikkaa ja hepreaa vaan saksaa, ranskaa ja venäjää, joiden arveltiin olevan suuremmaksi hyödyksi yhteiskunnan aktiivisille jäsenille. Hämeenlinnaan tällainen ruotsinkielinen siviililukio oli perustettu 1857 ja sen johtaminen oli annettu tehtäväksi oppikirjojen tekijänä ja kansanvalistuspöytäkirjojen tunnetulle Gustaf Erik Eurénille. Koulusta ei kuiten-

kaan tullut kovin tasokasta (ks. esim. Lagus 1924, 30–31). Kun sen kasvatit saapuivat Helsingin yliopistoon ylioppilastutkintoa suorittamaan, heidän arvosanansa jäivät selvästi keskimääräistä heikommiksi. Vuonna 1872, jo ennen kuin normaalikoulu tuli Hämeenlinnaan, siviililukio yhdistettiin uuden oppikoulujärjestyksen mukaisesti alkeiskoulun kanssa ruotsinkieliseksi lyseoksi, joka sekä hieman myöhemmin päätettiin lakkauttaa. (Sainio 1968, 60–61; Härkönen 1982, 22–77, 106–109.)

Vuoden 1873 toukokuussa annetulla julistuksella säädettiin, että Hämeenlinnan suomenkielinen normaalilyseo aloittaisi toimintansa syksyllä 1873 kaksiluokkaisena ja että koulua laajennettaisiin joka vuosi yhdellä uudella luokalla, kunnes siitä tulisi täysimittainen. Näin tapahtuikin. Ensimmäisenä vuonna oppilaita oli yhteensä 61, joista 41 aloitti ensimmäisellä ja 20 toisella luokalla. Osa oppilaita saatiin paikkakunnan ruotsinkielisestä koulusta. Runsas kolmannes pojista ilmoitti äidinkielen ruotsin, mutta kun nämä oppilaat käytännössä osasivat myös suomea, kieliasioista ei koitunut hankaluuksia jokapäiväisessä koulutyössä. Vuonna 1880 saatettiin ensimmäiset valmistuneet oppilaat lähettää Helsingin yliopistoon ylioppilastutkintoa suorittamaan ja opintojaan jatkamaan.

Normaalikoulun tulo Hämeenlinnaan oli merkkitapaus kaupungin sivistyshistoriassa. Koska paikkakunnalla ennestään toimineiden ruotsinkielisten koulujen opettajat eivät olleet halukkaita siirtymään suomenkielisen oppilaitoksen palvelukseen, normaalikoulun mukana tuli Hämeenlinnaan uusia, vahvasti suomenmielisiä opettajavoimia. Ensimmäisenä vuonna opettajia oli vain kaksi, rehtorina toiminut latinan ja kreikan kielen kollega Kaarlo Blomstedt ja matematiikan kollega Eliel Hårdh, mutta seuraavana vuonna ensimmäiseksi yliopettajaksi ja rehtoriksi tuli klassisten kielten tuntija, tohtori Johan Gabriel Geitlin, joka oli ansioitunut suomenkielisen kieltenopetuksen uranuurtajana Jyväskylän yläalkeiskoulussa. Hänen johdollaan Hämeenlinnan normaalilyseosta tuli todellinen suomalaisuuden tukikohta. Matematiikan yliopettajaksi tuli Jyväskylästä Ernst Bonsdorff ja uskonnon yliopettajaksi Oulusta Karl Erwast, joka useaan otteeseen toimi myös rehtorin sijaisena. Hieman myöhemmin opettajakuntaan liittyivät tunnetun fennomaanijohtajan Georg Zacharias Forsmanin eli Yrjö Koskisen kaksi poikaa, Yrjö K. Koskinen ja Eino Sakari Koskinen, sekä monipuolisesti lahjakkaat Genetzin veljekset, kielentutkijana ja runoilijana tunnettu Arvid sekä säveltäjänä ja muusikkona mainetta niittänyt Emil. Kuvaamataitoa ja ranskan kieltä opetti Fredrika Wetterhoff. (Monipuolinen ja yksityiskohtainen esitys koulun varhaisvaiheista on Suolahti (toim.) 1913; lyhyemmin Niemi (toim.) 1998, 12–26.)

Koska suomenkielistä opetusmateriaalia oli saatavilla niukasti, opettajakunta laati itse oppikirjoja, sanakirjoja ja lukemistoja. Omia tyttäriään varten opettajat perustivat suomenkielisen tyttökoulun, jossa opetus hoidettiin aluksi talkoovoimin. Koulutyön lisäksi opettajat harrastivat metsästystä, hoitivat ak-

tiivisesti kaupungin luottamustoimia, perustivat *Hämeen Sanomat* -nimisen sanomalehden, käänisivät kaunokirjallisuutta, harjoittivat taiteita, olivat mukana seuraelämässä ja kävivät opintomatkoilla ulkomailla. Opettajakunnassa oli useita erinomaisia laulajia, soittajia, runonlausujia ja näyttelijöitä, joten ohjelmasta ei ollut puutetta jokaviikkoisilla kutsuilla, jotka useimmiten järjestettiin rehtori Geitlinin kotona. (Bonsdorff 1932, 159–180.)

Myös oppilaiden piirissä virisi monenlaisia kulttuuriharrastuksia: laulettiin kuorossa, näyteltiin, voimisteltiin, perustettiin kerhoja, julkaistiin luokkalehtiä, järjestettiin illanviettoja ja keskustelutilaisuuksia. 1880-luvun alussa pikku kouluun perustettiin jopa oma oppilasorkesteri, jossa mm. Jean Sibelius aloitti julkisen musiikkiuransa. Oppilaskuoron johtajana toimi mm. vuonna 1882 kouluun tullut monilahjakkuus Johan Gustaf Hellsten eli Juho Kusti Paasikivi. (Luoto 1961, 7–12.) Harrastustoiminnan aktiivisuutta selittävät varmasti sekä opettajien innostava esimerkki että vaihtoehtojen puute. Huomattava osa oppilaista oli kotoisin kaupungin ulkopuolelta ja asui vaatimattomissa alivuokralaisasunnoissa kaukana omasta perhe- ja ystäväpiiristään. Näissä oloissa koulusta ja kouluun liittyvästä toiminnasta tuli kuin itsestään oppilaiden elämän keskeinen sisältö. Tällaiseen kouluun Nestor Emil Setälä tuli oppilaaksi syksyllä 1874. Kouluaikana hän omatoimisesti muutti etunimensä siihen muotoon, jossa ne on myöhemmin totuttu näkemään: Eemil Nestor Setälä.

3. Suomen kielen opetus Hämeenlinnan normaalilyseossa

Niin yllättävältä kuin asia saattaakin kuulostaa, varsinaista suomen kielen opettajaa ei Hämeenlinnan normaalilyseossa aluksi ollut lainkaan. Ensimmäisenä vuonna suomen kielen opetuksesta vastasi Kaarlo Blomstedt muiden tehtäviensä ohella. Toisella luokalla Setälän suomenopettajana toimi uskonnon yliopettaja Karl Erwest, lempinimeltään Paavi, joka oli tullut koulun palvelukseen 1875. Häntä on kuvattu hyväksi ja innostavaksi, joskin myös ankaraksi ja vaativaksi pedagogiksi, jonka johdolla oppikirjojen marginaalit täyttyivät kriittisistä kommenteista ja lisäyksistä. (Setälä 1913, 138–139; Tammi 1913, 27–28.)

Kolmannella luokalla Setälän suomenopettajaksi tuli nuori Kaarlo Forsman, oppilaiden suuri suosikki, joka etevästi korjaili ja kommentoi oppikirjana käytettyä Eurénin ruotsinkielistä kielioppia (Setälä 1913, 132). Vuonna 1877 pantiin haettavaksi erityinen suomen ja ruotsin kielen lehtorin virka, johon hakijaksi ilmaantui paikallisilta ystävilta vihjeen saatuaan lupaavana suomensukuisten kielten tutkijana tunnettu Arvid Genetz, August Ahlqvistin etevä oppilas. Hän hoiti parhaillaan Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden professorinvirkaa Ahlqvistin ollessa tutkimusmatkoilla Siperiassa, ja sen jälkeen hän oli lähdössä pitkälle opinto- ja tutkimusmatkalle Un-

kariin, mutta kun Helsingin yliopistossa ei näyttänyt sillä erää olevan paikkaa, mihin palata, hän päätti ainakin väliaikaisesti omistautua koulupedagogin työlle. Fonetikkaa harrastava Genetz oppi puhumaan unkaria erinomaisesti, ja Hämeenlinnaan asetuttuaan hän opetti tätä suomen sukukieltä vapaaehtoisena aineena pienelle oppilasryhmälle, johon Setäläkin kuului. (Harmaja 1949, erit. 156–167.)

Suomalaisuusaatteen lisäksi Hämeenlinnan normaalilyseo houkutteli Genetzin tapaista tiedemiestä myös siksi, että sen opettajakunta muodosti lämminhenkisen ja arvostetun tiedeyhteisön, johon mm. Geitlinin, Blomstedtin, Bonsdorffin ja Forsmanin lisäksi liittyi eräänlaisena ulkojäsenenä lakkautetun siviililukion opettajakuntaan kuulunut kielentutkija J. A. Hahnsson (Bonsdorff 1932, 168–172). Faarin lempinimellä tunnettu Hahnsson asui normaalilyseon lähistöllä ja pistäytyi tämän tästä opettajanhuoneeseen kokoamaan tietoja ruotsalais-suomalaista sanakirjaansa varten. Genetz aloitti työnsä Hämeenlinnassa syksyllä 1879. Vaikka normaalilyseo pääkaupungista katsoen sijaitsi periferiassa, sen suomenkielinen opetus samoin kuin suomen kielen opetuskin olivat viimeistään nyt valtakunnan huipputasoa.

4. Henkeviä harrastuksia

Koulun harrastustoimintaan Setälä osallistui aktiivisesti monin tavoin, ja useissa yhteisissä hankkeissa hänelle lankesi johtajan rooli. Musiikkiharrastuksiin hän ei voinut mennä mukaan, kun nuottikorva ja soitotaito puuttuivat, mutta näytelmien kyhäämisen hän oli aloittanut jo kansakoulussa, ja näytelmäharrastus jatkui lyseossa entistä tiiviimmin (Setälä 1913, 130–132). Hämeenlinnassa Setälä sai ensimmäistä kertaa elämässään nähdä oikeita ammattinäyttelijöiden esittämiä teatterikappaleita. Hämeenlinna oli mukavien liikenneyhteyksien päässä Helsingistä, sillä kaupunkien välille oli jo vuonna 1862 avattu rautatie, ja junakyydillä oli Suomalaisen teatterin vierailevien taiteilijoiden helppo pistäytyä pääkaupungista Hämeenlinnaan. Koulupojat katsoivat vierailijoiden esitykset aina kun rahavarat suinkin antoivat myöten, keskustelivat näytelmistä ja valitsivat itselleen suosikkeja näyttelijöiden joukosta (H. F. S. 1913, 159–161). Setälä innostui jopa suunnittelemaan näyttelijän uraa. Eri tahoilta lainailemiensa aineksien pohjalta hän sepitti pienen, yksinkertaisen farssin *Laruliinin naimispuuhat*, jonka pojat sitten itse esittivät (Setälä 1913, 132). Näytelmän käsikirjoitus on säilynyt Setälän kouluaikaisten paperien joukossa (KAENSAK, kansio 78), ja se kertoo rikkaasta ja tyhmästä nuorukaisesta, joka äitinsä painostamana lähtee kosioretkelle mutta erehtyykin kosimaan väärää naista.

Myöhemmin pojat järjestivät peräti julkisia teatteriesityksiä, joiden tuotto käytettiin kirjaston kartuttamiseen tai perinneaineksen keruuseen. Setäläkin

pääsi esiintymään näytelmissä. *Savon jääkäri*ssä hän sai esittää pastori Kivistä, ja näytelmässä *Kommunisti* hän oli asessori Turheliuksen huonotapainen veljenpoika Heikki Turhelius. Viimeksi mainittua hän näytteli oikein antaumuksella, katkoi viinipullojen kaulat malttamatta avata korkkeja ja puraisi sokeria suoraan topan päästä, aivan niin kuin käsikirjoitukseen oli merkitty. Tämä oli kuitenkin yleisön joukossa istuvien kuvernöörin neitien mielestä liian räikeää realismia, ja onnettomat näyttelijät jäivät sillä kertaa kokonaan ilman aplodeja. (H. F. S. 1913, 165–166.)

Sana- ja näyttämötaiteen rinnalle tuli varhain myös tiede ja tiedepolitiikka. Vuoden 1876 keväällä Setälä yhdessä luokkatoverinsa Johan Erik Pajalan kanssa alkoi julkaista omaa lehteä, jonka nimeksi tuli *Suomi; Kansallinen ja osittain myös leikillinen aikakauslehti*. Myös tämän lehden numeroita on säilynyt Setälän kouluaikaisen asiakirjojen joukossa. Lehden leikillinen osuus koostui kaskuista, sutkauksista ja pienistä hupaisista kertomuksista, olipa joukossa vepsänkielinen satukin suomalaisine käännöksineen. Siellä täällä oli väritettyjä piirroskuvia tekstiä elävöittämässä. Puhtaaksikirjoitus oli Pajalan työtä, mutta jo heti ensimmäisen numeron lopussa Setälä katsoi tarpeelliseksi pyydellä anteeksi Pajalan tekemiä kirjoitusvirheitä. Samalla hän varoitti sakon uhalla lukijoita tuhrimasta julkaisua. Käsinkirjoitetut lehdet olivat uniikkikappaleita, niitä kierrätettiin kädestä käteen ja luettiin ääneen yhteisissä illanvietoissa.

Suomenmielisyys tulee lehdessä ilmi monin tavoin. Siinä todisteltiin suomalaisuuden arvoa ”matemaattis-aksiomaattisen” päättelyn avulla, siinä esiteltiin Suomen historian merkkitapauksia isänmaallisessa valossa ja tähdennettiin monin tavoin oman kielen ja kulttuurin merkitystä. Jopa lehden leikillinen aines saatettiin valjastaa opettavaisiin tarkoituksiin. Tästä on esimerkiksi kertomus kukon ja kanan saunamatkasta. Tässä tarinassa kukko ja kana menevät saunaan, jossa ei ole vettä, ja kukko joutuu vedenhakuun ja sitä myötä erilaisiin vaihtokauppoihin, jotka vievät sen aina Ruotsiin asti. Kun kukko lopulta saa vettä ja palaa saunalle, kana onkin ehtinyt kuolla. Tarinan perään toimitus on lisännyt opettavaisen kommentin: tästä voidaan nähdä, ettei Ruotsin apu tosipaikan tullen auta. Selvyiden vuoksi loppukaneetissa on vielä huomautus, ettei opettavainen osa kuulunut alkuperäiseen kertomukseen.

Pajalan kanssa toimittamaansa *Suomi*-lehden Setälä kirjoitti ensimmäisen tieteellisen artikkelinsa, jossa tuomittiin *että*-konjunktion epäsuomalainen käyttö infinitiivin edellä. Setälä totesi, että kysymyksessä oli turha svetisismi, ja vetosi latinaan, jossa myöskään ei tarvittu mitään konjunktiota infinitiivin edellä. Lehdestä näkyy myös, että Setälä jo tähän aikaan seurasi sanomalehtien välityksellä yliopistoasioita. Niinpä hän sai aiheen moitiskella Helsingin yliopistoa, jossa matematiikan professoriksi oli nimitetty suomea taitamaton mies, riikinruotsalainen Magnus Gustaf Mittag-Leffler.

Suomen palstoilla käytiin myös polemiikkia suomalaisuuteen liittyvistä asioista ja muistutettiin suurmiesten merkkipäivistä. Toimituksen silmissä eri-

tyinen sankari näyttää olleen senaattori Yrjö Koskinen, joka oli Setälälle tuttu jo Lopen ajoilta. Viidennen luokan lopulla, keväällä 1879, Setälä perusti koulutoveriens kanssa jopa tieteellisen seuran, jonka nimeksi annettiin Yrjönseura. Seuran kokouksissa pidettiin tieteellisiä esitelmiä, mm. Setälä itse esitelti Max Müllerin kielitieteellisiä periaatteita (tarkemmin jäljempänä).

Koulutyön ohella Setälä jatkoi intohimoista lukuharrastustaan (Setälä 1913, 129–131). Jo kotona pikkupoikana hän oli lukenut kaikki kirjat, mitä talosta löytyi, ja samaa linjaa hän oli jatkanut Lopella. Myös Hämeenlinnassa hän marssi oikopäätä kirjastoon ja löysi tulevan tutkijanuransa kannalta todellista arvotavaraa, August Ahlqvistin julkaisut. Oikeakielisyyttä käsittelevistä *Kieletär*-lehden numeroista hän sai hyvän kuvan sekä kirjakielen kehityksen silloisesta vaiheesta että tuon ajan tutkijoiden keskeisimmistä kiistakysymyksistä. *Kielettäressä* Ahlqvist kävi polemiikkaa mm. A. V. Ingmanin kanssa, ja Ingman vastasi *Kirjallisen Kuukauslehden* välityksellä. Setälä perehtyi molempien osapuolten kannanottoihin. *Kielettäressä* oli myös arvosteluja koulun oppikirjoina käytetyistä teoksista, mm. Adolf Valdemar Jahnssonin lauseopista, johon palataan jäljempänä.

Vuonna 1877 ilmestynyt Ahlqvistin *Suomen kielen rakennus* perehdytti lukijansa aivan uudella tavalla suomen nominintaivutuksen ja sananmuodotuksen rakenteeseen ja historiaan. Tämän kaltaista tieteellistä kokonaisuutusta ei suomen kielestä koskaan aiemmin ollut julkaistu. Ahlqvist oli kokenut tutkija, joka tunsu oman alansa tutkimuskirjallisuuden perinpohjaisesti ja jolla oli omakohtaisia havaintoja myös monista muista suomalais-ugrilaisista kielistä. Runsaat sukukielten esimerkit ja kielten väliset rinnastukset avasivat laajoja näkymiä uralilaisen kielikunnan vanhoihin yhteisiin piirteisiin.

Yleisen kielitieteen peruskurssina Setälälle toimi Oxfordin yliopiston professorin Max Müllerin teos *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*, jonka Setälä lainasi kotiinsa kesäloman ajaksi vuonna 1878. Hänen saksantaitonsa oli vielä tähän aikaan jokseenkin olematon, ja lukemista häiritsi myös sanakirjan puute. B. F. Godenhjelmin laajan saksalais-suomalaisen sanakirjan ensimmäinen painos oli kyllä tällöin jo ilmestynyt, mutta sitä ei Setälällä ollut käytettävissään kotona Kouvatsalla, jonne Paloset olivat tällä välin muuttaneet. Sisukkaasti hän kahlasi kirjan läpi kerran ja toisenkin, teki muistiinpanoja sekä saksaksi että suomeksi ja saikin teoksesta irti melkoisen määrän kielitieteen perusasioita. Yrjön-seurassa hän myöhemmin piti esitelmän, jossa hän esitteli ja kommentoi Müllerin tapaa luokitella kieliä muoto-opillisin perustein. Müller oli biologisen naturalismin kannattaja, jonka mielestä kieli eli, kasvoi ja kehittyi niin kuin muutkin luontoon kuuluvat organismit, yleisten luonnonlakien alaisena. Hän kirjoitti yksinkertaisesti ja helpotajuisesti, joten hänen luentoihinsa perustuva kirja saavutti suuren suosion sekä tutkijattä harrastajapiireissä kautta koko Euroopan.

Setälän oma kielitaitokin karttui vähitellen. Kesällä 1880 Yrjön-seura ryh-

tyi Setälän johdolla suomentamaan saksalaisen egyptologin Max Ebersin romaania *Homo sum*, jota Karl Erwest oli esitellyt pojille kirkkohistorian tunnilla (Setälä 1913, 134–135). Kirjassa kerrottiin varhaiskristillisyyden ajoista. Alkutekstiksi otettiin, typerää kylläkin, teoksen ruotsinkielinen käännös, joka jaettiin kuuden kääntäjän kesken noin viidenkymmenen sivun laajuisiin osiin. Kesken kaiken pojat saivat kuulla, että eräs kustantaja oli päättänyt ottaa Ebersin kirjan julkaisuohjelmaansa. Genetzin välityksellä he saivat käännöksensä tarjotuksi kustantajalle sillä ehdolla, että Genetz valvoisi työtä. Kun käännös oli valmis, Setälä sai tehtäväkseen koko tekstin tarkistamisen saksalaisen alkutekstin mukaan. Kustantaja oli näet pannut julkaisemisen ehdoksi myös sen, että suomalainen käännös tarkastettaisiin vertaillen sitä saksankieliseen alkuperäisteokseen. Viimeinen silaus jäi Genetzin huoleksi, ja romaani ilmestyi painosta 1881. Kääntäjäksi oli merkitty nimimerkki Kuusikko, koska alkuperäisessä kääntäjäryhmässä oli ollut kuusi jäsentä. Teos arvosteltiin *Valvojassa*, ja vaikka sitä sisältönsä puolesta ei pidetty kovin merkittisenä, sen suomalainen kieliasu sai erityiset kiitokset. Kehuja tuli myös nuorelta unkarilaiselta fennougristilta József Szinnyeiltä, joka kirjeessään ystäväilleen Antti Jalavalle sanoi kirjan olevan mitä mainiointa suomea (Szinnyei 1882). Kehut tulivat tosin kustantaja Churbergille, kääntäjäryhmään Szinnyei ei osanut kiinnittää erityistä huomiota.

Keväällä 1881 luokan priimus Setälä ja joukko muita seitsemäsluokkalaista marssivat rehtori Geitlinin puheille ja pyysivät lupaa toverikunnan perustamiseen (Luoto 1961, 10–19). Suomenmielisiä kun oltiin, oppilasyhdistyksen nimessä haluttiin välttää vierasperäistä *konventti*-sanaa ja siksi puhuttiin nyt *toverikunnasta*. Nimi oli tietävästi Setälän muotoilema. Asiaa oli puuhattu jo aiemminkin, mutta tällöin rehtori oli suhtautunut kielteisesti oppilaiden järjestäytymiseen. Nyt oli suunnitelmia muutettu sikäli, että toverikunnalle oltiin suostuvaisia valitsemaan valvova opettaja kuraattoriksi. Rehtori suositteli tehtävään Arvid Genetziä, mutta pojat halusivat omalta kannaltaan mahdollisimman ”vaarattoman” miehen, Yrjö K. Koskisen. Tämä toimikin kuraattorina loppukevään ajan, mutta kun hän sitten kesällä erosi koulun palveluksesta, hänen paikalleen tuli kuin tulikin ”pappa” Genetz.

Toverikunnan toiminta oli alusta alkaen vilkasta. Joka lauantai kokoonnuttiin illanviettoihin eli konventteihin, joissa oli monipuolista ohjelmaa, esitelmiä, laulua, soittoa, runonlausuntaa ja näytelmiä. Myös koulun lehtiä luettiin ääneen. Viitteellisen ohjelman jälkeen aloitettiin kokous, jossa keskusteltiin koulunkäyntiin liittyvistä käytännön asioista ja väiteltiin ajankohtaisista kiistakysymyksistä, mm. kurinpitoa koskevista ratkaisuista. Kaikesta tehtiin perusteelliset pöytäkirjat. Hieman myöhemmin alettiin keskustella myös tanssimisen mahdollisuudesta, mutta tämä tapahtui vasta Setälän kouluaikojen jälkeen.

5. Ensimmäiset kielioppihankkeet

Suomen kielen oppikirjana käytettiin Hämeenlinnan lyseossa niin kuin useimmissa muissakin Suomen kouluissa Hämeenlinnan siviilikuminaasin historian lehtorin ja rehtorin Gustaf Erik Eurénin laatimia ruotsinkielisiä kielioppeja (Tammio 1913, 19–20; Stark 1968). Eurén oli julkaissut ensimmäisen, 68-sivuisen kielioppinsa *Grunddragen till Finsk Formlära* jo vuonna 1846, mutta vaikka sitä pidettiin hyvänä ja ajantasaisena, se oli kouluopetuksen tarpeisiin aivan liian suppea, esimerkiksi lauseoppi puuttui kokonaan. Niinpä Eurén laati uuden ja perusteellisemmän kieliopin, jossa lauseopin osuudeksi tuli 90 sivua. Myös muita osia oli laajennettu ja uudistettu, ja sananmuodostus oli irrotettu muoto-opista itsenäiseksi kokonaisuudekseen. Noin 220-sivuinen *Finsk språklära* ilmestyi ensimmäisen kerran 1849. Vuonna 1866 julkaistusta toisesta painoksesta Eurén jätti lauseopin pois. Vaikka kieliopin käyttäjät olivat pitäneet tätäkin osaa kohtuullisen hyvänä, Eurén itse oli siihen tyytymätön. Syntaksin tila oli todellisessa kielenkäytössä vielä sen verran epävakaa, että siinä vallitsevia periaatteita oli vaikea pukea selvän pedagogisen esityksen muotoon. Lisäksi oli ilmestynyt jo kaksikin uutta, aivan erillistä lauseopin esitystä koulujen tarpeisiin. Näihin palataan jäljempänä.

Eurén laati kieliopistaan myös suomenkielisen version, mutta kun se oli tehty nimenomaan äidinkieleltään suomalaisia lukijoita silmällä pitäen, se oli monissa suhteissa ruotsinkielistä alkuperäisteosta suppeampi ja ylimalkaisempi. Taivutusopin perusrakenne oli suurin piirtein sama, mutta pois oli jätetty paljon sellaista, minkä suomenkielinen lukija osasi opettamattakin, oman kielitaitonsa perusteella. Tällaisia asioita olivat esimerkiksi sanojen taivutuksen yksityiskohtainen kuvaaminen sekä useimmat taivutuksen yhteydessä huomioon otettavat yhdistelyrajoitukset ja äännevaihtelut. Vokaalisointu ja astevaihtelu oli kuitenkin säilytetty. Opettajien yhteisissä valtakunnallisissa kokouksissa oli Eurénin suomenkielinen kielioppi katsottu lähinnä ala-alkeiskouluihin sopivaksi, sen sijaan ylemmillä asteilla pidettiin parempana käyttää laajempaa ruotsinkielistä esitystä tai sen tiivistettyä versiota *Finsk språklära i sammandrag*. (Stark 1968, 140–141.)

Aika absurdilta on epäilemättä tuntunut se tilanne, että varta vasten suomenkieliseksi normaalikouluksi perustetussa oppilaitoksessa suomenkieliset oppilaat joutuivat opiskelemaan omaa äidinkieltään ruotsin kielellä, siitäkin huolimatta, että ruotsinkielisten oppikirjojen käyttämiseen oli aikojen kuluessa totuttu. Joka tapauksessa suomenkielisten oppikirjojen tarve oli yleisesti tunnettu ja tunnustettu, ja etenkin Jyväskylän suomenkielisessä oppikoulussa sekä vuonna 1863 samaan kaupunkiin perustetussa opettajaseminaarissa oli tehty paljon töitä suomenkielisen oppimateriaalin hyväksi. Normaalilyseon rehtori Johan Gabriel Geitlin oli itse aloittanut opettajanuransa Jyväskylän koulun ensimmäisenä latinan kielen lehtorina vuonna 1858. Siitä huolimatta,

että hänen oma äidinkieliensä oli ruotsi, hän oli alkanut heti nimityksen saatuaan laatia suomenkielistä, ummikkosuomalaisille tarkoitettua latinan kielioppia, joka ehdittiin jo painaakin ennen ensimmäisen syyslukukauden alkua 1858. Myöhemmin hän julkaisi lisää suomenkielisiä oppikirjoja sekä latinasta että saksasta ja piti ensiarvoisen tärkeänä, että suomenkieliset koululaiset saisivat opetuksen äidinkielellään kirjoja myöten. Hämeenlinnan normaalilyseon opettajakunnalla oli vireillä useita omia kirjahankkeita. Bonsdorff, joka aiemmin oli toiminut Jyväskylän opettajaseminaarin matematiikan opettajana, oli tehnyt suomenkielisiä laskuoppeja jo ennen Hämeenlinnaan tuloaan, Blomstedt teki harjoituskirjan latinantunneille, Geitlin valmisti suurta suomalais-latinalaista sanakirjaa, Edvard Palander puuhasi saksan ja venäjän lukukirjoja sanastoineen, Kaarlo Forsman käänsi antiikin runoutta ja kokosi sanastoa käännösharjoituksia varten, Karl Erwest laati uskonnon oppikirjoja. Myöhemmin hän teki vielä suomalais-saksalaisen sanakirjan.

Koulun henki oli siis suomenkielisen oppikirjallisuuden tuottamiselle varsin myönteellinen ja kannustava. Jo kolmannella luokalla eli vuonna 1876 Setälä ryhtyi kääntämään Eurénin kielioppia suomeksi (Setälä 1913, 133). Ensimmäinen tällainen käännösyritelmä on säilynyt latinanvihkon kääntöpuolella. Kansilehdeksi muuttuneella viimeisellä sivulla ei ollut ”teoksen” nimeä, mutta tekijäksi oli merkitty kreikkalaisin kirjaimin Néstor ja lisäksi sivun alalaitaan vielä Viktor, voittaja. (KAENSAK, kansio 78; teoksen kannen kopioista ks. Karlsson 2000, kuvaliite 16.) Salme Setälä (1966, 26) on antanut käsikirjoituksesta toisenlaisen kuvauksen, mutta se on ilmeisen muistinvarainen ja harhaanjohtava; hän lienee myös sekoittanut keskenään kieliopin ja lauseopin käsikirjoitukset. Tekijännimen yläpuolelle Setälä oli kirjoittanut työstä oman arvionsa ”aivan hyvä!” siitä huolimatta, että itse 50-sivuinen käsikirjoitus oli sotkuinen ja pahasti aukkoinen. Kaikki esimerkkisanat ja taivutusparadigmatkin oli jätetty pois, koska ne saattoi lukea ja tarpeen tullen kopioida suoraan Eurénilta. Arvosana ei ehkä kuvannutkaan varsinaisesti työn sisältöä vaan niitä visioita, joita oman nimen näkeminen ”kielioppikirjan” kansilehdellä tekijässä synnytti.

Myöhemmillä luokilla tietojen lisääntyessä Setälä laajensi ja paranteli kielioppiaan sekä omien havaintojensa että uuden lähdekirjallisuuden nojalla. Näistä vaiheista kertovat kaksi muuta käsikirjoitettua kielioppiversiota, jotka myös ovat säilyneet kouluaikaisten paperien joukossa. Edellinen näyttää päällisin puolin puhtaaksikirjoitetulta mutta on kuitenkin pahasti keskeneräinen: se sisältää kielioppia vain äänneistä lukusanojen esittelyyn asti. Mitään esipuheita, päivämääriä tai lähdetietoja ei tässä käsikirjoituksessa ole. Toinen, noin satasivuinen versio on täydellisempi. Tämän käsikirjoituksensa esipuheessa Setälä itse kertoo, että erityisen suuri merkitys työn syntymisessä oli ollut August Ahlqvistin toimittamilla *Kielettären* numeroilla sekä Ahlqvistin vuonna 1877 julkaisemalla teoksella *Suomen Kielen Rakennus I*. Ahlqvistin

suorasta vaikutuksesta todistaa mm. se, että sijamuotojen joukkoon on uutena hyväksytty ns. eksessiivi, jostakin tilasta tai ominaisuudesta poistumista ilmoittava sija (*kotonta, palvelijanta*), jonka Ahlqvist mainitsi esiintyvän eräissä itämurteissa mutta jota missään aiemmassa suomen kieliopissa ei ollut esitelty. Ahlqvist totesi eksessiivin täydentävän sopivasti predikaatiivin sijojen sarjaa (*paimeneksi, paimenena, paimenenta*) ja suositteli sitä kirjakieleenkin (Ahlqvist 1877, 109–110).

Vielä tärkeämpi uudistus Eurénin kielioppiin verrattuna on se, että akkusatiivi esitetään taivutusparadigman itsenäisenä jäsenenä. Tämäkin on ilmeisesti Ahlqvistin vaikutusta, sillä ennen Ahlqvistin aikaa, Renvallista ja Lönnrotista alkaen, akkusatiivi oli yleensä aina jätetty paradigmoista pois (vrt. Ahlqvist 1877, 90–92; ks. myös jäljempää). Myös Jahnssonin lauseopissa, jonka Setälä mainitsee lähteiden joukossa, puhuttiin akkusatiivista, mutta sillä tarkoitettiin objektina olevaa yksikön genetiivin tai monikon nominatiivin muotoa, ei morfologista sijaa (Kaukola 1959, 109). Muina tärkeinä lähteinä Setälä esittää Jaako Länkelän ja V. R. Kockströmin kieliopit. Hän viittaa myös arvosteluun, jonka Arvid Genetz heti tuoreeltaan, jo ennen Hämeenlinnaa tuloaan, oli kirjoittanut *Kirjalliseen Kuukauslehteen* Ahlqvistin *Suomen Kielen Rakennuksesta*.

Esipuheessa mainittujen lähteiden lisäksi Setälä on epäilemättä hyötynyt opettajiensa suullisista kannanotoista. Müllerin luennoista saattaa olla peräisin esipuheessa esitetty idea, jonka mukaan taivutuspäätteet olisivat kehittyneet itsenäisistä sanoista, sillä juuri tätä asiaa koskeva kohta löytyy niistä Setälän muistiinpanoista, joita hän oli tehnyt kirjaa lukiessaan. Tätä ajatusta ei itse kieliopissa kuitenkaan kehitellä edelleen. Setälä kirjoitti kielioppinsa puhtaaksi asuintoveriensä Viktor Salmisen ja Karl Viktor Lehtisen avustuksella keväällä 1879 (Setälä 1913, 133). Nimilehdellä ja alkusanojen allekirjoituksessa hän määritteli itsensä toimittajaksi, ei siis vielä varsinaiseksi tekijäksi.

Koulupoikien kielioppiharrastukset eivät olleet jääneet opettajiltakaan huomaamatta, ja ranskan kielen lehtori Yrjö K. Koskinen toimitti valmiin työn arvioitavaksi Arvid Genetzille, joka oli juuri tulossa koulun uudeksi ruotsin ja suomen kielen lehtoriksi. Setälän hanke ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa saavuttanut mitään konkreettista menestystä. Genetzillä oli itsellään tekeillä oma äänne- ja muotooppi, ja hänellä oli käytettävissään saman lähdekirjallisuuden lisäksi paljon muutakin aineistoa, esimerkiksi Ahlqvistin luennot sekä muista tutkijakontakteista saatu hyöty. Unkarin fennougristiikan uranuurtaja József Budenz, johon Genetz oli tutustunut opintomatallaan Unkarissa 1878–79, oli juuri laatimassa omasta unkarinkielisestä suomen kieliopistaan toista painosta, ja hän lähetti uuden teoksensa painoarkkeja Genetzille jo ennen kirjan ilmestymistä.

Genetz luki Setälän käsikirjoituksen ja käyttikin siitä muutaman sivun oman muotooppinsa (Genetz 1881) tekoon, mistä hän mainitsee kirjansa jälkilauseessa. Setälältä hän sai joidenkin sääntöjen lisäksi substantiivien johtamista

ja yhdyssanojen muodostamista koskevat osat. Näiden laatimiseen Ahlqvistin *Suomen Kielen Rakennus* oli tarjonnut erinomaisen pohjan. Setälän oma kielioppi jäi kuitenkin vielä tässä vaiheessa käsikirjoitukseksi, odottamaan uusia laajennus- ja muokkaustoimia. Niiden jäljet näkyvät käsikirjoituksessa runsaina yliviivauksina, korjauksina ja lisäyksinä. Mm. sijamuotosysteemiä ja sijojen ryhmittelyä on uudistettu moneen kertaan. Muoto-opin asemesta Getetz kehotti Setälää kokoamaan lauseopin aineksia.

6. "Tättilän plätkä"

Lauseopin kohdalla tie menestykseen oli helpompi, sillä suomen kielestä ei toistaiseksi ollut olemassa yhtään ainoaa suomenkielistä lauseoppia. Muutenkin oppikirjatilanne oli tällä kohdin erityisen heikko. Reinhold von Beckerin vuonna 1824 ilmestyneeseen ruotsinkieliseen kielioppiin sisällytynyt lauseoppi oli jo aikoja sitten auttamatta vanhentunut. Gustaf Adolf Avellan, joka vuosisadan puolimaissa oli etevästi käsitellyt suomen lauseopin ongelmia tieteellisissä artikkeleissaan, ei ollut innostunut kirjoittamaan syntaksista mitään kokonaisesitystä. Elias Lönnrot oli keskittynyt sanastotöidensä ohella lähinnä vierasperäisten syntaktisten rakenteiden torjumiseen. Ahlqvist ei katsonut lauseopin kuuluvan varsinaisesti ollenkaan kielioppiin eikä ollut itse erityisen kiinnostunut syntaksin kuvaamisesta, vaikka hän kielenarvosteluissaan kyllä puuttui lauseopin yksityiskohtiin tarpeen mukaan (Ahlqvist 1872; ks. myös Kohtamäki 1956, 139–161).

Eurénin ruotsinkielisestä koulukieliopista lauseoppia käsittelevä osuus oli vuonna 1866 jätetty tarkoituksella pois, sillä siihen mennessä koulujen tarpeisiin oli ilmestynyt kaksikin erillistä lauseopin kirjaa, mutta nämä olivat molemmat ruotsinkielisiä ja omalla tavallaan epätydyttäviä. Ensimmäisen oli laatinut vuonna 1860 Yrjö Koskinen vanhempi, joka oli perehtynyt suomen kielen oppimiseen ja opettamiseen toimiessaan Pietarsaaressa suomen kielen opettajana. Koskinen itse oli nähnyt suuren vaivan muutuessaan ruotsinkielisestä Georg Zacharias Forsmanista suomenkieliseksi Yrjö Koskiseksi, joten hän oli omakohtaisesti perillä etenkin niistä vaikeuksista, joita suomen opiskelu tuotti ruotsia äidinkielenään puhuvalle. Hänen lauseoppiaan ei suomenkielisillä oppilailta kuitenkaan haluttu luettaa, ei varsinkaan sen jälkeen, kun se heti seuraavana vuonna ilmestyneen Aksel Gabriel Coranderin lauseopin esipuheessa tuomittiin monin tavoin puutteelliseksi, virheelliseksi ja aivan liian tieteelliseksi koulujen tarpeisiin. Coranderin oma sekava lauseoppi oli kyhätty muutamassa kuukaudessa lähinnä Koskisen lauseopin vastineeksi, joten senkään tasossa ei ollut kehumista. Näiden teosten avulla ei siis koulujen oppikirjapulaa pystytty ratkaisemaan. (Koskisen, Coranderin ja Jahnssoinin sekä osittain myös Setälän lauseoppien rakenteen keskinäisiä suhteita on yksityis-

kohtaisesti selvitelty pro gradu -työssään Kaukola 1959.)

Selvä edistysaskel suomen syntaksin kuvaamisessa oli Adolf Valdemar Jahnssonin ruotsinkielinen lauseoppi, joka oppikirjamaisesta hahmostaan huolimatta esitettiin ja hyväksyttiin myös akateemiseksi väitöskirjaksi 1871 (teoksen syntyhistoriaa on perinpohjaisesti esitelty Karlsson 2000, erit. 27–44). Kirjan perusrakenne oli sama kuin Eurénin kieliopin lauseopissa: ensin käsiteltiin kaikkein yksinkertaisimmat peruslauseet, sitten näiden laajennukset ja lopulta yhdyslauseet. Eurénia Jahnsson seurasi myös siinä mielessä, että hän halusi pitää lähtökohtanaan suomen kielelle ominaisia muotoja ja rakenteita, ei niinkään ajattelun yleisiä kategorioita ja kielenainesten merkityksiä ns. yleisen kieliopin ja tätä noudattelevien Koskisen ja Coranderin tapaan.

Muodon ja merkityksen suhdetta oli fennistipiireissä pohdittu aiemminkin (esim. Häkkinen 2000, erit. 181–195). Jaakko Juteini, joka vuonna 1818 oli julkaissut ensimmäisen ruotsinkielisen esityksen suomen kieliopista, oli ollut sitä mieltä, että muodot oli määriteltävä ja tunnistettava merkitystehtävänsä nojalla. Esimerkiksi muoto *tuolilla* oli tulkittava kolmeksi eri sijamuodoksi sen mukaan, ilmaisiko muoto sijaintia (*tuolilla istua*), hallussapitoa (*tuolilla on neljä jalkaa*) vai välinettä (*tuolilla lyödä*). Useimmat muut tutkijat, esimerkiksi Kustaa Renvall (1815–1817, 16–17, 25–26) ja Elias Lönnrot (1836/1990, 45) olivat kuitenkin sitä mieltä, että merkityksen pitäminen lähtökohtana hajottaisi kuvausta liikaa, joten konkreettinen muoto oli kuvauksen perustana selvempi. Esimerkiksi akkusatiivia ei voinut pitää itsenäisenä sijamuotona, koska akkusatiivilla ei ollut omaa päätettä vaan sen muoto oli aina nominatiivin tai genetiivin kaltainen (*syö leipä; hän söi leivän*). Niinpä akkusatiivi yleensä jätettiin kieliopista kokonaan pois. Tätä ajattelutapaa kannatti myös Eurén, joka monissa muissakin kohdin mieluusti seurasi Lönnrotin esimerkkiä.

Jahnsson siis pyrki palauttamaan muodon ja rakenteen keskeiseen asemaan lauseopin kuvauksessa. Tässä suhteessa hän saattoi käyttää esikuvanaan Johan Gabriel Geitliniä, joka oli omassa, vuonna 1860 ilmestyneessä latinan lauseopissaan ottanut lähtökohdaksi kieliopilliset muodot lähinnä tanskalaisen Johan Madvigin mallia noudatellen (Aalto 1980, 40). Geitlinin tapaan Jahnsson menetteli myös siinä suhteessa, että hän esitti yhden ja saman teoksen sekä akateemiseksi väitöskirjaksi että koulujen oppikirjaksi.

Suomenkielisen kouluopetuksen näkökulmasta Jahnssonin lauseoppiin liittyi kuitenkin kaksi selvää ongelmaa. Ensimmäkin se oli niin laaja ja perinpohjainen, ettei sitä ehditty käydä tunneilla yksityiskohtaisesti läpi. Toiseksi se oli ruotsinkielinen. Setälä tuo oman lauseoppinsa esipuheessa esiin Jahnssonin ansiot ja puutteet. Edellä esitetyn lisäksi hän Ahlqvistin arvostelua noudatellen toteaa, että Jahnssonin ohjenuorana olivat olleet yksipuolisesti länsimurteet. Tämä tietysti katsottiin suureksi puutteeksi aikana, jolloin itäsuomalaista kansankieltä yleisesti pidettiin länsimurteita puhtaampana, säännöllisempänä ja arvokkaampana. (Ajan hengestä esim. Kohtamäki 1956, 64–65).

Lähempi tarkastelu osoittaa vielä senkin, että Jahnssonin esityksen lähtökohtana olivat monissa tapauksissa pikemmin ruotsin kuin suomen erikoispiirteet (Kaukola 1959, 107). Lisäksi kirjassa esitettiin hyväksyttävänä sellaisia ruotsin mallin mukaisia rakenteita, joista suomen kirjakieli 1800-luvun lopulla jo oli luopumassa. Jahnsson esimerkiksi hyväksyy tunnetta ja mielialaa ilmaisevien verbien yhteydessä ablatiiviagentin (*isältä rakastettu lapsi*), refleksiivisyyttä ilmaisevan *itse*-sanana nykyistä laajemmin käytön (*Ette käytä itseänne sopivaisesti* 'ette käyttäydy soveliaasti') ja subjektin tapaiset, nominatiivimuotoiset persoonapronominin passiivimuotoisten predikaattien yhteydessä (*hän ammuttiin, mutta me laskettiin vapauteen*). Tällaisia rakenteita oli päässyt pesiytymään suomen kirjakieleen Ruotsin-vallan aikana, jolloin lähes kaikki suomeksi ilmestynyt kirjallisuus oli ollut muista kielistä käännettyä. Ne jotka kirjakielen perinnettä tunsivat pitemmältä, olivat näihin tottuneet eivätkä osanneet niitä välttämättä vieroksua, mutta Setälän tapaisen nuoren ja kriittisen lukijan, joka itse puhui suomea äidinkielenään, oli helppo tarttua sveltisismeihin oman kielitajunsa nojalla.

Jahnssonin lauseoppi sai kiitosten lisäksi myös ankaraa julkista kritiikkiä (Ahlqvist 1872, 51–58; Hagman 1872, 264–267; Ahlman 1873–1874, 40–51). Kuten tekijä itse alun perinkin myönsi, hän ei ollut pystynyt johdonmukaisesti toteuttamaan sitä periaatettaan, että kuvauksen lähtökohtana olisivat olleet kuvattavan kielen eli suomen omat rakenteet. Käytännössä oli näköjään mahdotonta täysin luopua siitä vanhasta kieliopillisesta kuvaustraditiosta, jonka mukaan kaiken perustana olivat yleisesti tunnetut, lähinnä latinan kieliopista juontuvat kategoriat ja muiden kielten samaa merkitsevät ilmaukset luokiteltiin näiden mukaisesti. Akkusatiivin käsitteeseen turvautuminen oli tästä hyvä esimerkki. Yleisen kieliopin malliin ja sen mukaiseen terminologiaan oli niin totuttu, että siitä luopuminen ei käynyt päinsä, kun muutakaan selvää vaihtoehtoa ei ollut.

Suomenkieliselle, supisuomalaiselle lauseopille oli siis selvä sosiaalinen tilaus. Setälällä oli jo kokemusta ja melkoinen määrä kielitieteellistä taustatietoa, kun hän tarttui Jahnssonin lauseoppiin ja alkoi sommitella sille suomenkielistä vastinetta. Jahnsson oli tehnyt sikäli tarkkaa työtä, että hän oli huolellisesti tutustunut edeltäjiensä teoksiin von Beckerin syntaksia myöten, analysoinut ja koonnut paljon ainesta, joka painetun teoksen sivuillakin vielä odotti lopullista järjestämistään (Kaukola 1959, 129). Koska Setälän tarkoituksena oli laatia vain lyhyt ja tiivis esitys, hän jätti pois paljon sellaista, mitä ei pitänyt ehdottoman välttämättömänä. Näin hän sai puristetuksi lauseopin ytimen 54-sivuseksi kirjaseksi, ”oppikirjan kokeeksi”. Monet säännöt, etenkin numeruksen valintaa tai partitiivin käyttöä koskevat, hän sai suoraan Jahnssonilta, mutta ei hän arkaillut myöskään poiketa Jahnssonin esityksestä, jos jokin toinen kuvausvaihtoehto tuntui paremmalta. Esimerkiksi pääjaotuksen laadinnassa Jahnssonia tärkeämpi esikuva lienee ollut Geitlinin latinan kieliopin lauseoppia koskeva toinen osa (Kaukola 1959, 135). Erityisen merkittä-

vänä uudistuksena Setälä itse piti sitä, että hän käsitteli yhtäjaksoisesti verbien finiittimuodot eli ”moodit ja temporit”, joita koskevia tietoja Jahnsson oli omassa lauseopissaan sirotellut eri kohtiin.

Setälän ei suinkaan tarvinnut ahertaa yksin lauseoppinsa parissa. Harva se ilta hän koulupäivän päätyttyä suunnisti Genetzin kotiin kommentteja ja neuvoja saamaan (Rapola 1969, 90). Jälkeenpäin on mahdotonta tietää, minkä verran valmiissa työssä oli Genetzin osuutta. Setälä itse kiittää esipuheessa Genetziä sekä neuvoista, ohjeista, rohkaisusta että kustantajan hankkimisesta teokselleen. Vähävaraisena koulupoikana Setälä tuskin itse olisikaan pystynyt saattamaan kirjaansa painoon asti, oli se kuinka hyvä tahansa, jos hänellä ei olisi ollut kokeempaa tutkijaa tukenaan ja takuumiehenään. Genetzin roolin tärkeydestä kertoo myös se, että teoksen kustannusoikeudet tulivat ensi vaiheessa hänelle.

Tutkijapiireissä tai valtakunnan tasolla ei Setälän lauseopin ilmestyminen ollut mikään sensaatio, sillä uusia suomenkielisiä oppikirjoja ja entisten kirjojen muokattuja versioita ilmestyi näinä aikoina tiuhaan tahtiin. Hyväksyvään sävyyn se arvosteltiin kahdessa ruotsinkielisessä aikakauskirjassa ja käsiteltiin myönteisessä hengessä Kotikielen Seuran kokouksessa, joskin yksityiskohdissa havaittiin yhtä ja toistakin korjattavaa (Karlsson 2000, 72–73). Syksyllä 1882 senaatti myönsi nuorelle tekijälle vielä tunnustuspalkinnon. Tutkijalle Setälän lauseoppi ei tarjonnut juurikaan uutta alkuperäistietoa vaan pikemmin ennestään tunnettuja asioita, joskin osittain uudella tavalla etevästi ja kriittisesti järjestettyinä.

Konkreettisen koulutyön kannalta Setälän kirjan ilmestyminen oli merkityksellisempi asia, sillä kirja oli kautta aikojen ensimmäinen suomenkielinen suomen kielen lauseoppi. Oman koulun keskuudessa ”Tättilän plätkän” ilmestyminen oli todellinen merkkitapaus, varsinkin kun se heti otettiin käyttöön oppikirjana. Setälä ei sentään itse joutunut opiskelemaan lauseoppia omasta kirjastaan, sillä uutta oppikirjaa käytettiin vain alimmilla luokilla (Juva 1998, 40). Teosta myytiin paikallisessa kirjakaupassa, ja kun siinä havaittiin painovirheitä, tekijä kävi kaupassa korjaamassa ne omakätisesti.

Kirjan ja sen tekijän maine levisivät myös Hämeenlinnan ulkopuolelle. Vilho Setälä (1997, 449) on muistellut, että kun Eemil Nestor lauseoppinsa ilmestymisen jälkeen matkusti enonsa luo Kauvatsalle, siellä oli joku vieras kysynyt häneltä: ”Tunneteko sitä Tätilää sieltä lyseosta, joka on kirjoittanut sen lauseopin, jolla meitä kiusataan?” Aivan kaikkialla kirjaa ei sentään haluttu käyttää. Oulussa kouluun käynyt Niilo Liakka (1945, 81) on kertonut, että kun heidän koulunsa rehtori oli vuonna 1882 vierailut Hämeenlinnassa ja saanut siellä uuden lauseopin nähdäkseen, hän oli heti määrännyt ottamaan sen käyttöön omassakin koulussaan, mutta pojat olivat vastaan: he halusivat mieluummin lukea opettajien kirjoittamia oppikirjoja kuin koulupoikien tekeleitä. Heidän oma opettajansa oli samaa mieltä, ja niin jätettiin rehtorille mitään puhumatta Tättilän plätkät ostamatta.

Setälä mainitsee lauseoppinsa esipuheessa Jahnssonin syntaksin oman teok- sensa lähtökohdaksi, mutta missään tapauksessa Setälän kirjaa ei voi pitää suorana käännöksenä tai selvänä plagiaattina, sillä Setälä toisaalta karsi ja muokkasi Jahnssonin aineistoa, toisaalta uudisti kieliopillisen järjestelmän kuvausta mm. J. A. Lindströmin, August Ahlqvistin ja Johan Gabriel Geitlinin käyttöön ottamien periaatteiden mukaisesti (tarkemmin Häkkinen 1995, 252–254; 2000, 193; ks. myös Ikola 2000, 241–243; Rintala 2000, 627–630; vrt. kuitenkin Karlsson 2000, 110–127). Oppikirjojen laadinnassa normaalina käytäntönä oli, että uudet esitykset laadittiin pitkälti entisten kirjojen ja niitä koskevan kritiikin pohjalta, jos tällaisia suinkin oli saatavissa. Oman kirjan me- nekin lisäämiseksi edeltäjät saatiin esipuheessa haukkua perusteellisesti. Toisaalta oli tavallista mainita tärkeimmät esikuvat, joko mainosmielessä tai kiitollisuuden osoitukseksi. Läheskään aina ei taustan selostamista pidetty tarpeellisenä. Varsinkin latinan kieliopin mallia oli totuttu muutta mutkitta käyttämään esikuvana sekä uusien latinan kielioppien että muiden kielten kuvaus- ten laadinnassa. Myös hepreassa, jonka kielioppitraditio oli suhteellisen va- kiintunut, esikuvat tunnettiin mainitsemattakin, ja kaikki tänä aikana käytössä olleet kieliopit olivat vanhempien teosten mukaelmia. Kiistoja saattoi silti syntyä, varsinkin jos jouduttiin kilpailemaan arvovaltakysymyksistä tai sup- peista markkinoista. Esimerkiksi Gabriel Geitlin syytti Eurénia oman vuonna 1856 ilmestyneen heprean kielioppinsa plagioinnista, vaikka yhtäläisyydet mitä todennäköisimmin johtuivat yhteisestä esikuvasta (Sainio 1968, 58–59). Eli- as Lönnrot ei puolestaan nostanut minkäänlaista meteliä siitä, ettei Eurén mai- ninnut häntä nimeltä kielioppinsa tai sanakirjansa yhteydessä, kun kerran muutenkin pidettiin yleisesti tunnettuna, että Eurénin työt perustuivat pääasi- assa Lönnrotin aineistoihin (Pulkkinen 1968, 152–154; Sainio 1968, 60). Suo- menkielisiä kirjoja ja tekijöitä oli vielä sen verran vähän, että teokset, tekijät ja niiden suhteet tiedettiin, vaikka kaikkea ei pantu paperille. Monet kirjat ja lehtikirjoitukset ilmestyivät jopa ilman tekijännimeä. Myös salanimien, nimi- merkien ja erilaisten kirjainlyhenteiden käyttäminen oli tavallista. Setälän menettelyssä ei siis ollut mitään poikkeuksellista. Kaikki aikalaiset, jotka Se- tälän lauseopista esittivät arvioitaan, tunsivat sen yhteyden Jahnssonin lause- oppiin, mutta eivät nähneet tässä mitään ongelmaa. Jahnssonin itsensä kanssa syntyi kiistaa tekijänoikeuksista vasta muutamaa vuotta myöhemmin, kun Setälä jo hieman varttuneempana tutkijana esikuvaa mainitsematta koosti suo- menkielisen lukemiston, jälleen pitkälti Jahnssonin esikuvaa noudattaen.

7. Murteiden lauseoppia tutkimassa

Varsinainen syntaksin tutkija Setälästä tuli kesällä 1881, kun hän Suomalai- sen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina pääsi keräämään aineistoa Koillis-

Satakunnan murteiden lauseopillista kuvausta varten. Seura oli jo 1860-luvulla, Ahlqvistin tultua esimieheksi, käynnistänyt laajan murteidenkeruuhankkeen, jonka ensisijaisena kohteena olivat olleet äänne- ja muoto-opin seikat, mutta 1870-luvun lopulla, silloisen sihteerin Frans Wilhelm Rothstenin aloitteesta, tutkimusta oli päätetty laajentaa syntaksin suuntaan (Korhonen 1986, 94–96, 168–169). Rothsten itse oli aktiivisesti avustanut Jahnssonia lauseopin laadinnassa ja oli melkoinen asiantuntija juuri syntaksin alalla. Hän kirjoitti itsekkin esityksen suomen lauseopista, mutta tätä käsikirjoitusta ei koskaan painettu, vaan se jäi makaamaan seuran käsikirjoitusarkistoon.

Ensimmäiset keruupurahat annettiin K. Vehaselle 1879 ja F. Polénille 1880. Vuonna 1881 hakijoita oli neljä, nuorimpana heistä suomenkielisen lauseopin laatijana tunnettu 17-vuotias ”lyseiläinen” Setälä. Seuran Kielitieteellinen osakunta käsitteli hakemukset Julius Krohnin johdolla, ja osakunnan lausunnon perusteella apuraha päätettiin antaa Setälälle. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 1881–1883, Suomi 2: 16, 374, 392.) Krohn ei itse ollut varsinainen syntaksin tutkija, mutta hän oli aiheesta kuitenkin kohdallisesti perillä, sillä hän oli toiminut Jahnssonin vastaväittäjänä, kun tämän lauseoppi oli tarkastettu akateemisena väitöskirjana.

Kesällä 1881 Setälä työskenteli kaksi kuukautta Ruoveden ja Keuruun seuduilla, kuunteli kansanihmisten puhetta ja sai saaliikseen suuren määrän irrallisia lauseita, 54 satua, jonkin verran runoja sekä esimerkkejä paikannimien taivuttamisesta paikallissijoissa. Erityisesti hän pyrki hankkimaan sellaista ainesta, jossa kansankieli poikkeaisi kirjakielestä. Suoraa kyselemistä hän halusi yleensä välttää, sillä tällä tavoin saatuja vastauksia hän arveli epäluotettaviksi. Sitä paitsi vastaus saattoi olla aivan toisenlainen kuin oli tarkoitus. Esimerkiksi kysymykseen *Sanotteko ”leiviskästä hyvästä voista maksetaan 15 markkaa” vai ”leiviskästä hyvää voita maksetaan 15 markkaa”* tuli vastaukseksi, että *Ehkäpä hyvästä suvivoista niin paljo maksetaan, mutt’ei muusta tartte pyytääkkään* (Setälä 1883, IV–V). Ainesten järjestämisessä tutkimuksen muotoon hän saattoi käyttää hyväkseen sitä tietoa, jota hän oli hankkinut kirjakielen lauseoppia tehdessään.

Kesäkuun lopulla tutkimusmatkaan tuli muutaman päivän katkos, sillä nuori stipendiaatti oli ranskanopettajansa Yrjö K. Koskisen välityksellä saanut kutsun Helsinkiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhlaan. Näissä kolmipäiväisissä juhlallisuuksissa suuri osuus oli tieteellisillä esitelmillä ja keskusteluilla. Setälä meni rohkeasti mukaan ryppyiseen sarkapukuun sonnustautuneena, kuunteli puheita ja esitelmiä ja osallistui aktiivisesti ajatustenvaihtoon. Lauseoppia koskevan keskustelun alustajana toimineen Jahnssonin muotoilemaan objektiivisääntöön hän onnistui esittämään pienen, mutta tarpeellisen korjauksen: ”Toht. Jahnssonin lausuma sääntö, että inf:n objekti silloin on nominatiivissa, kun inf. riippuu persoonattomasti käytetystä verbistä, ei pidä aina ryhtiänsä, sillä sanotaanhan: *saahan tämän [eikä tämä] tehdä*. Puh:n

mielestä pitää ryhtinsä se sääntö, että inf:n objekti on nominatiivissa, kun inf. on subjektina persoonattomasti käytetylle verbille, tahi kuuluu subjektina olemaan substantiiviin; muuten inf:n objekti noudattaa sitä verbiä, josta infinitiivi riippuu” (Suomi 2: 15, 191–192). Seuran esimies Yrjö Koskinen vanhempi tarjosi Setälälle yösijan kodissaan Helsingissä ja kustansi hänet jopa juhlaillallisille, joihin koululaisella tuskin muuten olisi ollut varaa. Näin hän pääsi henkilökohtaisesti tutustumaan moniin sen ajan tiedemaailman merkkihenkilöihin ja tuli itsekin tunnetuksi.

Koska Setälällä oli koulu vielä kesken, hän anoi seuralta lisää aikaa tutkimusaineistonsa muokkaamista varten. Setälän tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä ilmestyi painettuna perinteikkäässä *Suomi*-sarjassa vuonna 1883, ja vastaanotto oli erinomainen. Setälän tutkimuksesta tuli rakenteellinen esikuva monille vastaavanlaisille murteiden lauseopin kuvauksille (Niinivaara 1931, 28–29). Lupaavasti alkanut tutkimusten sarja katkesi kuitenkin 1900-luvun alussa, kun Rothstenin kuoleman jälkeen syntaksi joutui väistymään taka-alalle muiden, muodikkaampien tutkimusalojen tieltä. Joka tapauksessa vanhat murteiden lauseopit ovat iättömiä dokumentteja, jotka oman aikansa kielimuodon kuvastajina ovat säilyttäneet arvonsa ja käyttökelpoisuutensa nykypäivään asti (Ikola 1989, V). Setälän ja hänen seuraajiensa lauseopilliset murrekuvaukset kuuluvat edelleenkin fennistiikan ahkerasti siteerattuun tutkimuskirjallisuuteen. Juuri murteiden lauseopin myötä Setälästä sukeutui itsenäinen ja arvostettu syntaksin tutkija.

Murretutkimuksilla oli 1800-luvulla merkitystä myös kirjakielen kehittämisen kannalta. Kuten jo edellä Eurénin kieliopin yhteydessä todettiin, lauserakennetta koskeva säännöstö pysyi vuosisadan lopulle asti epävakana, ja kansankielestä haettiin mieluusti malleja ja muotoja silloin, kun pyrittiin aidoisti suomalaiseen sanontaan. Niinpä esimerkiksi Jahnsson, joka varsin kyyneisesti kommentoi Setälän ensimmäistä kirjakielen lauseoppia, sanoi käyttäneensä ahkerasti hyväkseen Setälän murretutkimusta oman lauseoppinsa toista painosta valmistellessaan (Jahnsson 1887, esipuhe päivätty 13.11.1886).

8. Päätelmät

Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen ilmestyminen tekijän itsensä ollessa vasta koulupoika on jälkeinpäin nähty ainutlaatuisena, jopa sensaatiomaisena saavutuksena Suomen kielitieteen historiassa. Edellä esitettyjen näkökohtien valossa tapausta ei kuitenkaan voi pitää minkäänlaisena tieteellisenä sensaationa, tuskin edes suurena yllätyksenä. Lauseoppi ei ollut tieteellinen tutkimus vaan suhteellisen vaatimaton ja pitkälti valmiisiin lähteisiin perustuva aineskokoelma, eikä se ollut Setälän ensimmäinen kielitieteellinen työ, vaan sitä ennen hän oli jo laatinut useita muoto-opin käsikirjoituksia. Näiden ver-

tailu tuo havainnollisesti ilmi, kuinka Setälän tietämys ja ambitiot ajan mitaan kasvoivat. Hän luki kaiken tutkimuskirjallisuuden, minkä käsiinsä sai, ja osasi poimia siitä parhaat palat omaksi hyödykseen. Hän sai työskennellä ympäristössä, jossa oppikirjojen teko oli jokapäiväistä työtä, ja hänellä oli ohjaajinaan, esikuvinaan ja keskustelukumppaneinaan joukko tuon ajan etevimpiä tiedemiehiä ja pedagogeja. Lauseopin alalla Setälällä oli vain harvoja kilpailijoita, ja ratkaiseva etu verrattuna Adolf Valdemar Jahnssoniin oli se, että kuvattava kieli oli hänen oma äidinkieliensä. Kun hän vetosi kansankielen malliin muotojen hyväksyttävyyttä arvioidessaan, hän saattoi käyttää lähtökohtanaan omaa intuitiotaan ja varmentaa tarpeen tullen kantansa muiden kielenkäyttäjien tuotoksia tutkimalla.

Suurinta ihmetystä Setälän kouluaikaisissa kieliharrastuksissa herättää se into ja utteruus, jolla koululainen paneutui tieteellisten tutkimusten ja polemiikkien lukemiseen ja hyödyntämiseen. Tämäkin selittyy pitkälti ajan hengen ja ympäristön pohjalta: kielitaistelu kävi kiivaana ja suomen kielen alistettua asemaa ruotsiin nähden yritettiin parantaa erityisesti suomen kirjakieltä, suomalaista kirjallisuutta ja suomenkielistä koulutusjärjestelmää kehittämällä. Hämeenlinnassa oltiin tämän taistelun eturintamassa. Poikkeuksellisenä on myös pidettävä sitä itseluottamusta, jonka turvin Setälä jo koululaisena ryhtyi kunnianhimoisiin julkaisuhankkeisiin, haki tieteelliseltä seuralta tutkimusapurahaa, laati tutkimussuunnitelman ja lähti omatoimisesti kenttätöihin, saapui Helsinkiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhlaan ja osallistui aktiivisesti tutkijoiden keskusteluihin. Asian tekee jossakin määrin ymmärrettäväksi se, että lahjakkaalla pojalla ei ollut kovin paljon vaihtoehtoja pätemiseen. Hän oli varhain joutunut pois omasta kodistaan, koulu ja kouluun liittyvät sivistysharrastukset olivat hänen elämänsä keskeinen sisältö. Hän ei osannut laulaa eikä soittaa, hän oli kömpelö käsistään ja jaloistaan, eikä hän ollut oikein seuramiehiäkään: toveripiirissä häntä pidettiin ylimielisenä, joskus jopa varsinaisena kiusanhenkenä (esim. Hannula 1913, 196–197). Hyvin mielellään hän hakeutuikin opettajiensa seuraan myös vapaa-aikanaan. Kieliharrastukset, kirjalliset työt ja erilaiset organisointitehtävät muodostivat sellaisen foorumin, jolla hän jo kouluaikanaan pääsi loistamaan ja kohoamaan vertaisensa yläpuolelle, ja samalla ne muodostivat fennomanian valtavirtaa myötäilevän väylän, jota kautta oli mahdollista lähteä vauhdikkaasti etenemään kohti tiedemaailman ja yhteiskunnan huippua.

LÄHTEET

- AALTO, PENTTI 1980: *Classical Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Vol. 10a. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- AHLMAN, FERD. 1873–1874: *Finska Språkets Satslära. För läroverkens behof utarbetad af A. W. Jahnssoon*. [Arvostelu.] *Kieletär* 5 ja 6. Helsinki.
- AHLQUIST, AUGUST 1872: *Finska språkets satslära. För läroverkens behof utarbetad af A. W. Jahnssoon*. [Arvostelu.] *Kieletär* 2. Helsinki.
- 1877: *Suomen Kielen Rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia. I. Nominien syntty ja taivutus. Suomalainen runo-oppi*. Helsinki.
- BONSDORFF, ERNST 1933: *Elämäni varrelta*. Toinen painos. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- GENETZ, ARVID 1881: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runousoppi*. G. E. Holm, Helsinki.
- H[AGMAN, J.] A. 1872: *Försök till framställning af den finska syntaxen, af Adolf Waldemar Jahnssoon*. *Kirjallinen Kuukauslehti*. Helsinki.
- HANNULA, F. 1913: *Vanha koulupoika*. SUOLAHTI (toim.) 1913.
- HARMAJA, LEO 1949: *Arvid Genetz–Arvi Jännes. Elämä ja elämäntyö*. WSOY, Porvoo–Helsinki. H. F. S. ks. Silander, Heikki.
- HÄKKINEN, KAISA 1995: *Satakunnan anti suomen syntaksin tutkimukselle. Kielen ja kulttuurin Satakunta*. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Vammala.
- 2000: *Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla. Piipiaikieistä kirjakieleksi*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Toimittajat MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA, HELENA SUNI. Helsinki.
- HÄRKÖNEN, MIRJA 1982: *Kouluylitahallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulupoliittikka*. Taustaa–Tavoitteita–Tuloksia. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- IISA, PEKKA 1973: *Hämeenlinnan lyseo 1873–1972. Hämeenlinnan lyseo 1873–1972*. Toimittanut MIKKO UOLA. Hämeenlinna 1973. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino.
- IKOLA, OSMO 1989: *Esipuhe. – OSMO IKOLA – ULLA PALOMÄKI – ANNA-KAISA KOITTO: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2000: *Oliko Setälä plagiaattori? Sananjalka 42*. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- JAHNSSON, A. W. 1871: *Finska Språkets Satslära*. För skolornas behof. Utgivarens förlag. Finska litteratur-sällskapet tryckeri. Helsingfors.
- 1887: *Finska Språkets Satslära*. För skolornas behof. Andra, omarbetade upplagan. Författarens förlag, Åbo.
- JUVA, MIKKO 1998: *Aika etsiä ja aika löytää: sukuni vaiheita sadan vuoden ajalta. 2. painos*. Otava, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä*. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAUKOLA, Eeva ANNIKKI 1959: *Yrjö Koskisen, A.G. Coranderin ja A.W. Jahnssoonin lauseoppien rakenne*. Pro gradu -tutkielma (painamaton). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Helsinki.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Fino-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Vol. 11. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- LAGUS, F. H. B. 1924: *Muistelmia ja kuvauksia kielitaistelun ajoilta*. WSOY, Porvoo.
- LARMOLA, YRJÖ 1964: *Tien näkijä, tien tekijä*. Vuosisata Eemil Nestor Setälän syntymästä. *Kansan kieli, omin ominaisuutemme*. Kalevalaseura, Helsinki.
- LIAKKA, NILO 1945: *E. N. Setälän apulaisena Kotikielen Seurassa vv. 1886–1890. Virittäjä 49*.
- LUOTO, REIMA 1961: *Hämeenlinnan Lyseon Teinikunnan 80-vuotistaipaleelta. Hämeenlinnan lyseon teinikunnan 80-vuotisjuhla-julkaisu 1881–1961*. Toimittanut REIMA LUOTO. Osa-KEYHTIÖ Hämeen Sanomain Kirjapaino. Hämeenlinna.
- LÖNNROT, ELIAS 1836/1990: *Suomen kielestä. Valitut teokset 2*. Mehiläinen. Toimittanut RAJA MAJAMAA. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- NIEMI, JUHANI (toim.) 1998: *Lyseon elämää. Hämeenlinnan lyseon 125-vuotisjuhlakirja 1873–1998*. Hämeenlinnan lyseon juhlakirjatoimikunta. Hämeenlinna.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielen tutkimus ja viljely. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- OJA, AULIS 1939: *E. N. Setälän esivanhempia*. Akateeminen kirjakauppa, Helsinki.
- PELTOLA, SAARA 1998: *E. N. Setälä. Kansallinen vaikuttaja*. Pienoiselämäkerta. Järvenpää-seura ry.
- PULKKINEN, PAAVO 1968: G. E. Eurén sanakirjamiehenä. *Hämeenmaa XIII*. Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna.
- RAPOLA, MARTTI 1969: *Koivunporras*. Uudistettu painos. Otava, Helsinki.
- RENVALL, GUSTAVUS 1815–1817: *Dissertatio Academica de Signis Relationum nominalium in Lingua Fennica*. Aboae.
- RINTALA, PÄIVI 2000: E. N. Setälä suurennuslasin alla. *Virittäjä* 104. Helsinki.
- ROMMI, PIRJO – MARIATTA POHLS 1989: Poliittisen fennomanian synty ja nousu. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Päätoimittaja PÄIVIÖ TOMMILA. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- SAINIO, MATTI A. 1968: G. E. Eurénin kasvatustopilliset mielipiteet. *Hämeenmaa XIII*. Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna.
- S[ETÄLÄ], E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi*. Oppikirjan koe. Helsinki.
- 1883: Lauseoppi tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. *Suomi*. Helsinki.
- 1913: Hajanaisia koulumuistoja. SUOLAHTI (toim.) 1913.
- SETÄLÄ, SALME 1966: *Levoton veri*. Kertoelma isäni E. N. Setälän ja äitini Helmi Krohnin nuoruudesta, esivanhemmista ja lapsuuteni kodista. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- SETÄLÄ, VILHO 1997: Muistelmia E. N. Setälästä. *Virittäjä* 101. Helsinki.
- S[ILANDER], H[EIKKI] F[ERDINAND] 1913: Normaalilyseolaiset näyttämöllä. SUOLAHTI (toim.) 1913.
- STARK, RITVA 1968: G. E. Eurénin kieliopista. *Hämeenmaa XIII*. Hämeen heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna.
- SUOLAHTI, ERNESTI (toim.) 1913: *40-vuotinen muisto. Hämeenlinnan normaalilyseo 1873–1887–1913*. Karisto, Hämeenlinna.
- Suomi*. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SZINNYEI, JÓZSEF 1882: Kirje Antti Jalavalle 1.1.1882. *József Szinnyein ja Antti Jalavan kirjeenvaihtoa vuosilta 1880–1909*. Toimittanut VILJO TERVONEN. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 224. 1996.
- TAMMIO, E. J. 1913: Hämeenlinnan Normaalilyseon synty ja vaiheet. SUOLAHTI (toim.) 1913.

Arkistolähde

KAENSAK = Kansallisarkisto, E. N. Setälän asiakirjakokoelma.

KAISA HÄKKINEN: *Die Sprach- und Kulturinteressen von Nestor Emil Setälä als Schüler*

Emil Nestor Setälä (1864–1935) gilt seit jeher als der erfolgreichste und einflussreichste Forscher der finnischen Sprache. Schon als 16-jähriger Schüler wurde er zur Legende mit der Veröffentlichung eines Lehrbuches über die Syntax der finnischen Sprache, der ersten Darstellung dieser Art im Finnischen. Vor dem Hintergrund der Verhältnisse in Setäläs Leben und seiner Leistungen während der Schulzeit kann dieses Werk allerdings nicht als eigentliche Sensation begriffen werden, sondern als relativ konsequente Phase in dem schwindelnden Aufschwung, der Setälä schon in jungen Jahren an die Spitze der wissenschaftlichen Welt und der finnischen Gesellschaft trug.

Setälä stammte aus einem alten bäuerlichen Geschlecht in Satakunta (Provinz in Westfinnland), der nach dem Tode seines Vaters Pflegesohn seiner Tante Vilhelmina, Schwester seiner Mutter, und deren Mann, Pfarrer Lauri Palonen wurde. Die Pfarrfamilie Palonen lebte in Loppi (einem Kirchspiel auf halbem Wege zwischen Helsinki und Tampere), wo der frühreife und verbal schlagfertige Nestor Emil in die Volksschule kam und Sommergäste aus der Hauptstadt Helsinki, u.a. den als leitende Persönlichkeit der Fennomanen wirkenden Yrjö Koskinen (später geadelt Yrjö-Koskinen) kennenlernen konnte. Yrjö-Koskinen ermunterte die Pflegefamilie, den talentierten Jungen weiter schulen zu lassen.

Im Herbst 1874, nachdem Nestor Emil drei Klassen der Volksschule absolviert hatte, bewarb er sich und bekam auch einen Platz am finnischsprachigen Lyzeum (Normalschule), das aus Gründen von Streitigkeiten in der Entwicklungsarbeit des Schulsystems von Helsinki nach Hämeenlinna verlegt worden war. Die Lehrerschaft dieser Schule bestand aus pädagogisch wie wissenschaftlich hervorragenden fennophil-gesinnten Personen, deren gemeinsames Ziel in der Förderung der finnischen Sprache und Kultur bestand. Neben effektivem Unterricht und Leben bot die Schule vielseitige Freizeitunternehmungen; Lehrer und Schüler trieben Musik, Literatur, Vortragen alter finnischer Volksdichtung, gesellschaftliche Tätigkeit und Liebhabertheater. Setälä war von letzterem so begeistert, dass er selbst Schauspieler werden wollte.

Am Lyzeum von Hämeenlinna war es fast für jeden Lehrer Ehrensache, für das eigene Lehrgebiet Lehrbücher zu erstellen. Der Rektor der Schule, Lehrer für klassische Sprachen und Musik, Johan Gabriel Geitlin, hatte seine Laufbahn als Schulmeister im Jahr 1858 am finnischsprachigen Lyzeum in Jyväskylä angetreten und als Dissertation 1860 eine finnischsprachige, mit langem lateinischem Vorwort versehene Satzlehre verfasst. Zu Beginn wurden im Lyzeum von Hämeenlinna keine Lehrbücher der finnischen Sprache geschrieben, denn es gab keinen Lehrer für finnische Sprache. Für den Unterricht in dem Fach sorgten die Lehrer anderer Fächer neben ihrem eigenen Hauptgebiet, und als Unterrichtsmaterial wurden schwedischsprachige Lehrbücher verwendet, u.a. Grammatikwerke von G. E. Eurén und die Syntax von A. W. Jahnsson.

Schon in der dritten Klasse begann Setälä, der seinen Vornamen aus eigener Initiative in Emil Nestor übertragen hatte, die Grammatik von Eurén zu übersetzen. Er befasste sich mit allen an seiner Schule oder der Stadtbibliothek erreichbaren sprachwissenschaftlichen Werken und formte seine Übersetzung dementsprechend. Eine besonders wichtige Quelle bildeten ihm dabei die von August Ahlqvist, Professor für Finnisch und den damit verwandten Sprachen, herausgegebenen Blätter *Kieletär* (~ Philologia) und später das Werk *Suomen Kielen Rakennus* (Struktur der finnischen Sprache) von August Ahlqvist, das 1877 erschien.

Im Jahr 1877 wurde in der o.a. Schule ein Lehramt für Finnisch und Schwedisch begründet, worum sich der junge Forscher Arvid Genetz bewarb, der damals den Lehrstuhl von Ahlqvist innehatte. Genetz bekam das Lehramt nach seiner Rückkehr von einer Forschungsreise nach Ungarn im Herbst 1879. Setälä legte Genetz das Manuskript seiner Grammatik vor, aber da Genetz gerade zum selben Zeitpunkt an einer eigenen Laut- und Formenlehre arbeitete, ermutigte er Setälä nicht, sondern regte ihn an, Material für eine Satzlehre zu sammeln. Setälä machte sich an die Arbeit und verwendete dazu die schwedische Satzlehre von Jahnsson sowie die diesbezüglichen Kritiken. Während seiner Arbeit liess er sich ständig von Genetz beraten.

Die Satzlehre erschien 1880 und wurde sowohl im Lyzeum von Hämeenlinna als auch in etlichen anderen Schulen sofort eingesetzt. Aufgrund dieses Erfolges erstellte Setälä einen Forschungsplan und bewarb sich bei der Gesellschaft 'Suomalaisen Kirjallisuuden Seura' (Gesellschaft für Finnische Literatur) um Förderungsgeld zur Untersuchung der Syntax von Dialekten. Dank seines hervorragenden Forschungsplanes konnte er sogar Konkurrenten mit Doktorgrad überflügeln, und im Sommer 1881 sammelte er, unterstützt mit Förderungsgeld der Gesellschaft, syntaktisches Material über die Dialekte im nordöstlichen Satakunta. Als Schützling von Yrjö Koskinen erhielt er im selben Jahr eine Einladung zum 50. Jubiläum der Literatur-Gesellschaft, wo wissenschaftliche Vorträge, Referate und Diskussionen das Programm bildeten. Setälä nahm aktiv teil an der Diskussion und brachte seinen Vorschlag an zu den Objektregeln der Syntax von

Jahnsson. Auf diesem Fest konnte er auch mit den namhaftesten finnischen Wissenschaftlern persönlich bekannt werden. Als Setälä im Frühjahr 1882 seinen Schulabschluss machte, war er bereits ein erfolgreicher bekannter junger Forscher, noch bevor er ein Universitätsstudium aufgenommen hatte.